

ФІЛОСОФСЬКІ ТА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ СОЛОНА АФІНСЬКОГО

Досліджуються філософські та державно-правові погляди Солон Афіського (прибл. 640-630 рр. до н.е. – 559 р. до н.е.), їх реалізація шляхом створення нормативної бази і проведення на її основі реформаторських дій, спрямованих на уніфікацію державного та соціального устрою Афіського поліса.

Ключові слова: Солон Афіський, давньогрецька філософія, класове суспільство, соціальний компроміс, реформування законодавства й органів державної влади, рада чотирьохсот, гелієа, демократія, сисахфія, тимократія, генократія.

Постановка проблеми. Зародження та розвиток на давньогрецьких теренах філософських учень, спрямованих на пізнання Всесвіту, закономірно знаходило своє відображення в усіх сферах соціального буття тогочасного полісного суспільства. Звичайно, що проекція цього процесу на соціальну та державно-правову сфери досить швидко набула прикладного характеру. Через досить тісний зв'язок між натурфілософським вченням і природним правом цей процес набуває логічного забарвлення та стає невідворотним. Тому не викликає подиву те, що ще в процесі розробки представниками Мілетської філософської школи свого вчення, яке набувало чіткої натурфілософської спрямованості, в Афінах, з приходом до влади Солон, наділеного широким спектром надзвичайних повноважень, розпочинається процес відображення натурфілософських постулатів у текстах нормативно-правових актів. Фактично відбувалося часткове перетворення права природного на право писане, що досить позитивно відобразилося на подальшому розвитку соціуму та стало, за висловом Аристотеля, початком формування демократичного устрою держави.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідженням проблем реформаторської діяльності Солон Афіського присвячена величезна кількість досліджень філософів, юристів, істориків. Найпершим відомим дослідником державно-правової спадщини Солон можна вважати Аристотеля [1], дещо пізніше – Плутарха [15]. Аналізом зазначеної проблематики у ХХ-ХХІ ст. займалися такі відомі на теренах сучасної України вчені у галузі держави і права, як В.Г.Графський [4], С.Ф.Кечек'ян [7], К.М.Колобова [8], В.С.Нерсе-сянц [11; 12; 13], М.Н.Разумович [16], Б.Й.Тищик [17], З.М.Черніловський [18] та інші.

Мета статті – дослідження філософських та державно-правових поглядів Солон, їх реалізація шляхом створення нормативної бази та проведення на її основі широких реформаторсь-

ких дій, спрямованих на уніфікацію державного та соціального устрою Афіського полісу.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи особу реформатора, зазначимо, що у Стародавній Греції на початку VI ст. до н.е. поглиблення особистісної свідомості виразилося у появі етичної рефлексії, носії якої, скоріш за все, вже тоді отримали назву «семи мудреців». Насправді різні джерела називають сімнадцять імен, кому приписується авторство моралізаторських сентенцій. До їх числа, в основному, належали суспільні та політичні діячі. Ім'я Солон Афіського фігурує в усіх списках. У цих представників етичне мислення тісно перепліталось з політико-юридичним. Вони у своїх коротких висловах (гномах) формулювали досить раціональні та світські за своїм духом етичні та політичні сентенції, максими мирської практичної мудрості, досить часто відносячи їх на рахунок полісного життя, його законів і порядків [12, с.20]. Зокрема, до авторства реформатора, в числі інших, відносять такі максими: «Пізнай самого себе», «Не давай своєму язичку випереджати твою думку» та інші [9, с.19]. Також перу Солон належать такі елегії, як «Настановлення афінінам», «Настановлення самому собі» та інші твори.

Солон був одним із дев'яти членів колегії архонтів, але його було наділено надзвичайними повноваженнями з метою вирішення затяжного конфлікту між знаттю (евпатридами) та більшістю народу (демосом), який піднявся на боротьбу проти поневолення за борги та різноманітних утисків [4, с.154]. Беззаконня – найбільше зло. Порядок, закон – найбільше добро для поліса, – повчав Солон.

Реформатор у першу чергу звільнив співвітчизників від боргових зобов'язань і заборонив застосовувати особисту кабалу відносно особи боржника як спосіб забезпечення виконання боргових зобов'язань [8, с.25]. Ця головна еліністична реформа Солон відома під назвою «сисахфія», що означає «скидання тягара боргів».

У даному випадку ми можемо спостерігати дію натурфілософського принципу загальної рівноваги, проектуючи його на сферу соціального співжиття. І тому зауважимо, що її досягнення є досить складним процесом, який пов'язаний з певними матеріальними та соціальними втратами для одних (позбавлення дешевої рабської сили, матеріальних ресурсів, зниження суспільного статусу) та надбаннями для інших (отримання особистої свободи, права власності на основні засоби виробництва, соціальних переваг).

Вважається, що найважливішою політичною реформою Солон було встановлення майнового цензу для визначення належності індивіда до тієї чи іншої соціальної групи. Найбагатші громадяни, були зараховані до першого розряду (пентакосіомедимнів, тобто п'ятисотмірників). Просто багаті – до другого (клас вершників). Обидві ці групи осіб отримували право заміщення всіх найважливіших посад у державному апараті, але архонтами та скарбниками могли стати лише представники першого розряду. Тому замість аристократичного було утверджено майновий принцип.

До третього розряду входили громадяни середнього достатку (зевгіти). Усі інші – фети – зараховувалися до четвертого й останнього розряду [18, с.62].

Зазначені розряди не були замкнутими спільностями, тому що будь-хто з громадян Афін шляхом збільшення чи зменшення свого річного доходу міг змінювати і свій статус, переходячи з однієї соціальної групи до іншої.

Відкритість класів також слугувала утвердженню принципів суспільної симетрії, як необхідної складової процесу досягнення соціальної рівноваги на компромісній основі.

З урахуванням майнового цензу Солон надав можливість першим посідати всі посади, вершникам та зевгітам – виконувати обов'язки дев'яти архонтів, членів суду одинадцяти та відповідальних за жертвоприношення. І тільки за фетами він залишив право брати участь у народних зборах і судах [4, с.155]. Досить важливим нововведенням Солон є те, що найнижчий четвертий клас фетів був залучений до процесу функціонування представницьких політичних інститутів держави, народних зборів і народного суду – гелієї. Отже, на зміну генократії (владі родової аристократії) була введена тимократія (влада, що базувалась на майновому цензі) [17, с.147].

Вищим органом влади, згідно із законами Солон, стали народні збори. На противагу їм було створено два нові органи: рада чотирьохсот і гелієя – суд присяжних засідателів.

Вищі посади в державі реформатор зробив виборними. Кожна філа відбирала до колегії з дев'яти архонтів по десять осіб-претендентів, між якими кидали жереб. Дана процедура прийшла на зміну практиці, у відповідності з якою рада ареопагу запрошувала до себе кандидата та, обговоривши його у своєму середовищі, обирала відповідну особу на рік [4, с.155].

Рада чотирьохсот обиралася старими іонічними племенами (філами). Кожне з них делегувало до її складу 100 осіб, але лише з числа тих, хто входив до складу перших трьох класів. Відіграючи важливу роль у законодавчій процедурі, керуючи усіма поточними справами, рада чотирьохсот справляла стримуючий вплив на народні збори та прямо обмежувала владу ареопагу [18, с.63]. Гелієя ж була судовим і законодавчим органом одночасно.

Узагалі для законодавчого процесу було встановлено досить складну процедуру. Щорічно на першому у новому році скликанні народних зборів дозволялося робити пропозиції щодо зміни існуючих законодавчих актів і про прийняття нових. Збори у формі відкритого голосування вирішували питання доцільності внесення змін до існуючих актів і прийняття нових. Якщо рішення було позитивним, громадянин, який вніс пропозицію, отримував право подати на розгляд до Ради чотирьохсот відповідний проект закону, одночасно його текст виставлявся для загального ознайомлення на одній із міських площ Афін. Рада згідно із поданим текстом проекту надавала свої висновки, після чого законопроект разом із висновками до нього надходив на розгляд третіх за рахунком народних зборів, що скликалися у поточному році.

У випадку схвалення законопроекту народними зборами він надходив до суду присяжних – гелієї, де на засіданні особливої колегії номофетів розглядався остаточно. Народні збори призначали п'ять особливих офіційних захисників старих законів – синдіків, або синегорів. Справи розглядалися у формі судового процесу: особи, що пропонували законопроект виступали в ролі обвинувачів старих законів, а синдики – у ролі їх захисників. Номофети вирішували справу голосуванням, причому у випадку їхнього схвалення законопроект набував юридичної сили. Отже, як зазначає С.Ф.Кечек'ян, вирішальний голос у справі видання законів перейшов до гелієї, яка отримала право «вето» відносно законодавчих пропозицій народних зборів, але зберігаючи вплив на цей представницький орган влади, верхівка класу рабовласників отримувала можливість контролювати діяльність народних зборів і

запобігати прийняттю не бажаних для неї рішень [7, с.40]. Також з цією метою застосовувався процес зі звинувачення у протизаконності пропозицій, зроблених народними зборами. Обвинувач у цьому процесі повинен був указати на невідповідність законопроекту основам суспільного та політичного ладу Афін. Якщо судді визнавали звинувачення правильним, особа, яка внесла законопроект, притягувалася до відповідальності у формі сплати грошового штрафу, а в особливо небезпечних випадках їй загрожувала навіть смертна кара [7, с.40-41]. Зазначена процедура унеможливлювала «заколотворчий популізм», адже передбачався цілий ряд санкцій за недобросовісність законодавчих ініціатив. З іншого боку, існували механізми недопущення фактів не прийняття нагально необхідних нормативно-правових актів. Тобто в основі цих процедур знаходиться не що інше, як принцип рівноваги.

У роботі народних зборів брали участь усі категорії вільного населення, включно із фетами. Це було явною поступкою демосу, проте вибори до ради чотирьохсот були в руках родової знаті. Геліея, з її досить широким колом учасників, установлювалася для більшого задоволення інтересів демосу, але в той же час недоторканим залишався ареопаг [18, с.63].

Стосовно геліеї зазначимо, що вона, крім того, що була за своєю суттю судом присяжних, з часом починає досить суттєво впливати на політичне життя в державі. Складався цей орган з п'яти тисяч основних та однієї тисячі запасних членів, що обиралися щорічно за жеребом з числа громадян, старших тридцятирічного віку. Частіше за все цей орган засідав у формі змінних десяти колегій (дикастерій) [7, с.47], у складі 500 основних і 100 запасних членів суду [4, с.155]. Перелік справ, які підлягали розглядові тією чи іншою дикастерією, визначався на ранок того дня, коли було заплановане судове засідання. Це робилося з метою ускладнення можливостей впливу на суддів з боку зацікавлених осіб [7, с.47]. Фактично це була судова інстанція, яка надіялася повноваженнями щодо розгляду скарг на рішення інших судових установ, була першою інстанцією з розгляду ряду найважливіших справ, у тому числі й стосовно державних і посадових злочинів; могла вносити поправки та скасовувати рішення вищих посадових осіб, а також заслуховувала їхні звіти у зв'язку із закінченням терміну перебування на службі. Завдяки тому, що в роботі геліеї в якості суддів переважно брали участь представники нижчих прошарків суспільства і вона надіялася досить широкими по-

вноваженнями, цей орган, за висловом Аристотеля, був найсильнішим оплотом демократії. З часом, крім великого обсягу судової влади, він набув і вирішального значення у процесі здійснення законодавчих повноважень і контролю за діяльністю посадових осіб [16, с.32].

Охорона законів, нагляд за порядком у державі та притягнення винних до відповідальності, включаючи штрафи та інші покарання, і надалі залишалися за повноваженнями Ради ареопагу, до складу якого входили колишні архонти, що призначалися пожиттєво, а також за дев'ятьма діючими архонтами. [4, с.155].

За словами самого Солон, своїми реформами він дав народу стільки сили, скільки варто було, не обділивши його пошаною, але не потураючи його пихатості. «Я між народом і знаттю, щитом прикриваючи обох, став – і ні тим, ні іншим кривдою не дав перемагати». Також реформатор зазначав: «Усіх я звільнив. А досягнув цього владою закону, силу з правом поєднавши. І так виконав усе я, як і обіцяв». (*Аристотель. Афінська політія. I, IV, 12*) [1, с.271-343]. Отже, Солон не ототожнював поняття «закон» і «право» [2, с.55]. Закон він уявляв як поєднання, симбіоз права та сили.

Усі напрями Солонівих реформ носили демократичну спрямованість, підтриману наступними реформаторами – Клісфеном, Ефіальтом та Періклом. Вони зводилися до такого: скасування особистої кабали для забезпечення боргу; надання кожному бажаному можливості виступити в суді чи на зборах позивачем в інтересах потерпілого навіть без його згоди; можливість апелювати до народного суду на народних зборах, які володіли вищими судовими та законодавчими повноваженнями [4, с.156]. Виходячи з цього, можна сформулювати судження про те, що Солон надавав великого значення політичній та правовій активності громадян. Для торжества справедливості, на його думку, треба влаштувати справи так, щоб неправду та несправедливість відчувала не тільки сама потерпіла особа, але й той, кому безпосередньо шкода не завдавалася. Реформатор передбачив у своєму законодавстві право кожного бажаного виступити позивачем в інтересах інших громадян, які зазнали образи та несправедливості. Ця ідея загальної боротьби громадян за встановлений у полісі правопорядок була суттєвим моментом солонівських уявлень про панування законів у полісному житті [12, с.24].

Висновки. На основі проведеного аналізу приходимо до висновку, що Солон не тільки заклав основи нового громадянського суспільства, але й указав шлях, дотримуючись якого, це суспільство

могло розвиватися, – шлях громадянського компромісу. Своїми діями мислитель ввів помірну, цензову [11, с.58; 13, с.494] демократію, засновану на компромісі вищих прошарків суспільства та демосу. Держава, за Солон, потребувала, перш за все, законного порядку. Порядок і закон проголошувалися найбільшим благом для полісу, а влада закону в полісі виступала як поєднання права та сили [5, с.32]. Аристотель пізніше скаже, що саме з перетворень Солон «в Афінах розпочалася демократія» [1, с.271-343].

Список літератури

1. Аристотель. Политика. Афинская политика. / Серия: «Из классического наследия». – Москва: Мысль, 1997. – С.271-343.
2. Братасюк М.Г. Правосуддя як монолог державної влади в контексті сучасного українського розвитку // Проблеми філософії права. Том VI-VII. – Київ-Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2009. – С.54-59.
3. Всеобщая история государства и права. Учебник для вузов в двух томах. Том 1. Древний мир и средние века / Под ред. В.А.Томсинова. – Москва: ЦКД «Зерцало-М», 2011. – 640 с.
4. Графский В.Г. Всеобщая история права и государства: Учебник для вузов. – Москва: НОРМА, 2002. – 744 с.
5. Демиденко Г.Г. История учений о праве и государстве: Курс лекций.- 2-е изд., перераб. и доп. – Харьков: Право, 2008. – 432 с.
6. Історія держави і права зарубіжних країн: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Харків: Право, 2011. – 520 с.

Стаття надійшла до редколегії 12 травня 2011 року.

Рекомендована до опублікування у “Віснику” членом редколегії М.В. Никифороком.

7. Кечекьян С.Ф. Государство и право Древней Греции. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1963. – 72 с.

8. Колобова К.М. Возникновение и развитие Афинского государства (X—VI вв. до н.э.). – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. – 48 с.

9. Кошкарян М. Из истории философии. Античная философия. Курс лекций. Часть 1. – М.: Изд-во гуманитарной лит-ры, 2009. – 240 с.

10. Кучма В.В. Государство и право древнего мира. – Волгоград: Офсет, 1998. – 240 с.

11. Нерсесянц В.С. История политических и правовых учений: учебник. – Москва: Норма: Инфра-М, 2010. – 704 с.

12. Нерсесянц В.С. Политические учения Древней Греции. – Москва, 1979. – 263 с.

13. Нерсесянц В.С. Философия права: учебник. – Москва: Норма: Инфра-М, 2011. – 848 с.

14. Омельченко О.А. Всеобщая история государства и права: Учебник в 2-х томах. – Москва: Остожье, 1998. – 512 с.

15. Плутарх о реформах Солон // Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран: учебное пособие: в 2-х томах. – Т. 1 / под ред. К.И.Батыра и Е.В.Поликарповой. – Москва: Проспект, 2011. – С. 61-62.

16. Разумович Н.Н. Политическая и правовая культура. Идеи и институты Древней Греции. – Москва: Наука, 1989. – 240 с.

17. Тищик Б.Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: Навчальний посібник. – Львів: Світ, 2001. – 384 с.

18. Черниловский З.М. Всеобщая история государства и права. – Москва: Юристъ, 2002. – 576 с.

S.G. Melenko

The Philosophical and State-Legal views of Solon Aфинian Summary

The article deals with philosophical and state-legal views of Solon Aфинian (ap.640-630 BC – 559 BC). Their realization by means of making standard base as well as caring out, based upon them, some reformation actions, which are directed on unification of state and social system of Aфинian polis have been also determined.

Key words: Solon Aфинian, old Greek philosophy, class society, social compromise, reformation of legal and state authority, counsel of four hundred, helia, democracy, sysakphi, tymocracy, henocracy.

C.F. Melenko

Философские и государственно-правовые взгляды Солон Афинского Аннотация

Исследуются философские и государственно-правовые взгляды Солон Афинского (около 640–630 гг. до н.э. – 559 г. до н.э.) и их реализация посредством создания нормативной базы и проведение на ее основе широких реформаторских действий направленных на унификацию государственного и социального устройства Афинского полиса.

Ключевые слова: Солон Афинский, древнегреческая философия, классовое общество, социальный компромисс, реформирование законодательства и органов государственной власти, совет четырехсот, гелия, демократия, сисакфия, тимократия, геннократия.